

Markmið

Nemandi

- geti tímasett og staðsett útbreiðslu farsóttarinnar sem nefnd hefur verið svartidauði.
- tengi pláguna miklu á Íslandi og svartadauða í Evrópu, Asíu og Afríku.
- þekki helstu álitæfnin sem uppi eru um svartadauða.
- geri sér grein fyrir ógninni og óttanum sem heimsfarsóttir vekja og viðbrögðum við þeim.

Kennsla

Hér er óhugnanlegt efni á dagskrá sem engu að síður er rétt að fjalla um þar sem það er alþekkt og bæði víða og oft vitnað til þess. Rétt er gæta hófs í umfjölluninni til að valda ekki ótta, ekki síst þegar vikið er að farsóttum, sem enn geta komið upp, og er þá helst talað um skæða inflúensu.

Álitæfnin um svartadauða eru mörg en þessi eru helst:

- Hvers konar veiki svartidauði (plágan mikla) var. Vikið er að þessu í kaflanum. Nýjar röksemdir og rannsóknir koma stöðugt fram um þetta mál og er rétt að slá engu föstu en vera opin fyrir nýjum upplýsingum.
- Hvort sú plága, sem kom til Íslands 1402, hafi verið sú sama sem við köllum svartadauða og gekk annars staðar í Evrópu hálfri öld fyrr.
- Hve margir féllu í svartadauða. Hlutfallstölur eru ágiskanir út frá misjöfnum forsendum og takmörkuðum upplýsingum.

- Líklegt er að nemendur hafi fyrir fram áhuga á viðfangsefninu. Ógn sem steðjar að stórum hópi, jafnvel öllu mannkyni, hlýtur alltaf að vekja óttablandinn áhuga og sennilegt er að nemendur geti sagt frá bíómyndum og sögum þar sem slíku er lýst, t.d. sem árás og sýkingu frá öðrum hnöttum. Þessum áhuga er hægt að beina inn á álitæfnin (sjá að ofan) og benda m.a. á að margar fræðigreinar geti lagt hér lið, ekki aðeins sagnfræði heldur líka líffræði, lýðfræði (dánartölurnar), landafræði o.fl. Líka er hægt að benda á að lækna og faraldursfræðingar hafa áhuga á að vita sem mest um svartadauða til að vera betur undirbúnir undir farsóttir sem geta ógnað heimsbyggðinni. Spænska veikin 1918 hefur þó verið enn meira rannsökuð í þessu skyni enda meira vitað um hana. Hún var inflúensufaraldur af sérstöku tagi.
- Einhverjum gæti hentað að sýna nemendum málverkið Sigurför dauðans (e. Triumph of death), eftir flæmska málarann Jan Brueghel, sem víða er hægt að sjá á Netinu. Myndin er að vísu máluð tveim öldum eftir að svartidauði gekk en tekur mið af plágum og stríðum miðalda.
- Á Netinu er einnig hægt að finna landakort sem sýna útbreiðslu sjúkdómsins með tíma-setningum.
- Mikilvægt er að nemendur geti lesið kaflann. Þar er talsvert af sérstöku hugtökum og orðalagi sem snertir efni hans og er sjálfsgagt að útskýra slíkt, án þess að það verði að stagli því að heildarinnihaldið er aðalatriði.

Spurningar og verkefni

1. Hvar var svartidauði upprunninn?

Austur í Asíu.

2. Hvaða leið fór hann til Evrópu?

Líklega eftir silkileiðinni að Svartahafi og með kaupmönnum (einkum ítölskum) þaðan. Fleiri leiðir koma til greina.

3. Af hverju er því ekki lýst í kaflanum hvernig svartidauði barst um Ameríku og Ástralíu?

Af því að engin tengsl voru þá við þessar heimsálfur.

4. Af hverju er svartidauði svo þekktur, af hverju er svo mikið fjallað um hann?

Af því að hann er mesta farsótt sem vitað er um að hafi gengið í heiminum. Fleiri skýringar og ástæður má tilgreina.

5. Smitaðist svartidauði með rottum?

Um það stendur deila. Sjá undirkaflann „Margar spurningar“.

6. Hvernig stóð á því að sums staðar var gyðingum kennt um svartadauða?

Andúð á gyðingum var útbreidd. Þegar hörmungar dýnja yfir leita margir að sökudólgi, einhverjum til að kenna um, og þá er ekki ólíklegt að þeir sem þegar eru tortryggðir verði fyrir ásökunum og árásum.

7. Skoðið myndir af svartadauða, bæði frá þeim tíma sem atburðirnir gerðust og frá seinni tímum. Flokkið myndirnar eftir því hvernig plágan er túlkuð.

Hér geta nemendur og kennari búið til eigin flokkunarleiðir. Þar kemur t.d. til athugunar að nokkur minni ganga stöðugt aftur, svo sem hauskúpur og beinagrindur, maðurinn með ljáinn, líkkistur. Aðrar myndir sýna meira af aðstæðum á hverjum stað og tíma, eru raunsæri.

8. Mörgum skæðum sjúkdómum hefur verið útrýmt eða haldið í skefjum. Hvaða farsóttir er enn verið að glíma við?

Ýmislegt má nefna, t.d. berkla sem enn herja sums staðar í heiminum, ýmsar gerðir influensu sem einna mest hætta stafar af, alnæmi sem heggur stór skörð í sumum Afríkulöndum.

Ítarefni

Nóg er af ítarefni á Netinu, þar á meðal myndefni (sbr. spurningu 7).

Þjóðsögur eru til um svartadauða á Íslandi og eru þær sennilega flestar láttnar gerast á tímum hans þó að þær eigi sér frekar stoð í móðuharðindunum eftir Skaftárelda 1783. Þar má nefna söguna Galdramennirnir í Vestmannaeyjum sem Magnús Grímsson skráði „eftir sögn skólapilta að austan 1845“ og birt er í *Þjóðsögum Jóns Árnasonar*. Hana er hægt að lesa á Netinu á nokkrum stöðum.

Um þjóðsögur um svartadauða má lesa í ritgerð:

- Gunnell, Terry. „Galdramenn, gufa og útigangsbörn; alþjóðlegar flökkusagnir um svartadauða á Íslandi.“ *Rannsóknir í félagsvísindum III*. Reykjavík, Háskólaútgáfan, 2000, bls. 395–407.

Um pláguna miklu (svartadauða) á Íslandi voru nokkur fræðileg skoðanaskipti í tímaritum 1994–97. Upplýsingar er að hafa á leitarvefnum Gegni <http://gegnir.is>

Mikið hefur verið rætt hvort svartidauði hafi verið sama farsótt og kylapestin sem gekk á Indlandi fyrir rúmum hundrað árum, eins og fastlega hefur verið gert ráð fyrir síðustu áratugi. Margir draga þetta nú í efa. Dæmi um fræðirit með þá skoðun er þetta (en margar fleiri heimildir má finna):

James W. Wood, Rebecca J. Ferrell, Sharon N. Dewitte-Avina. „The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records.“ *Human Biology*. Detroit, ág. 2003. 75. árg., 4. tbl., bls. 427–448.

